

ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๑๒

เรื่อง

สวนไทย

โดย ศาสตราจารย์ไขแสง ศุขะวัฒนะ ราชบัณฑิต

ปาฐกถาชุด “สิรินธร”

ครั้งที่ ๑๒

เรื่อง

“สวนไทย”

โดย

ศาสตราจารย์ไชแสง ศุขะวัฒนะ ราชบัณฑิต

คำนำ

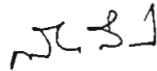
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตาฯ ขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองพระเกียรติในสมเด็จพระบรมราชกุมารี และทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีการปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชมหุทัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเอง ทรงพระกรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญศาสตราจารย์ไชแสง ศุขะวัฒนะ มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๑๒ เรื่อง “สวนไทย” ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาเรื่องนี้ด้วย

ปาฐกถาเรื่อง “สวนไทย” ดังกล่าว เป็นปาฐกถาที่เพียบพร้อมด้วยสาระ กอปรทั้งผู้ปาฐกถาก็เป็นผู้มีความรู้ เชี่ยวชาญอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งในหัวข้อที่แสดงปาฐกถา เพราะได้ทำการศึกษาและสร้างผลงานในด้านนี้มาตลอดเวลาหลายสิบปี นอกจากนั้นปาฐกถาเรื่องนี้ยังเป็นปาฐกถาที่งามพร้อมทุกแง่มุม หากจะ

ได้จัดพิมพ์ปาฐกถาดังกล่าวขึ้นเผยแพร่ ก็เห็นจะเป็นที่พอใจแก่ผู้ที่ได้รับไว้ศึกษา โดยทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้กราบเรียนขออนุญาตจากศาสตราจารย์ ไขแสง ศุขะวัฒน์ ผู้เป็นเจ้าของปาฐกถา เพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งได้รับความกรุณาอนุญาต นับเป็นพระคุณอย่างสูงแก่มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง “สวนไทย” จะมีประโยชน์ อำนวยวิทยาความรู้แก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ ดร. เทียนฉาย กิระนันท์)
อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ศาสตราจารย์ ดร. เทียนฉาย กีระนันทน์
ในการแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๑๒ เรื่อง “สวนไทย”
โดย ศาสตราจารย์ ไชแสง ศุขะวัฒนะ
วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๙ เวลา ๑๕.๐๐ น.
ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบ้างฝ่าละอองพระบาท

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เฉลิมพระอิสริยยศได้ฝ่าละอองพระบาท ขึ้นเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันการศึกษา ที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งแก่มหาวิทยาลัยโดยทรงเป็น สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาบัณฑิตพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ จึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีขึ้น โดยสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีมติประเดิมทุนสำหรับเงินทุนก้อนนี้จำนวน ๑ ล้านบาท จัดทำกิจกรรมต่างๆ ตามวัตถุประสงค์เมื่อรวมจำนวนเงินที่มีผู้บริจาคสมทบ และดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแล้ว เงินทุนนี้มีเงิน ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ รวมทั้งสิ้น ๑๓,๒๐๓,๒๖๖.๘๕ บาท (สิบสามล้านสองแสนสามพันสองร้อยหกสิบหกบาทแปดสิบลีสี่สตางค์) กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษา และวิจัยในวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทย และศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือ หรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีปาฐกถาชุดสิรินธร

อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในใต้ฝ่าละอองพระบาท ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่างๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทเองได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิมเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ในโอกาสต่อมา คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิท่านอื่นมาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธรไปแล้วโดยลำดับ รวม ๑๑ ครั้ง

ในวันนี้ นับเป็นปาฐกถาครั้งที่ ๑๒ ในปาฐกถาชุดสิรินธร โดยคณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เห็นสมควรให้กราบเรียนเชิญศาสตราจารย์ไชแสง ศุชะวัฒนะ มาบรรยายหน้าพระที่นั่ง เรื่อง “สวนไทย” อันเป็นหัวข้อที่ปาฐกมีความสนใจและรอบรู้ จนมีเกียรติคุณเป็นที่ยกย่องในวงวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ จึงเป็นที่หวังว่าสรรพวิทยาความรู้ที่จะเกิดมีขึ้นจากปาฐกถาเรื่องนี้ จักอำนวยวิทยาความรู้แก่วงวิชาการ และผู้สนใจในด้านนี้สืบไป

ข้อหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ในใต้ฝ่าละอองพระบาทเป็นล้นพนักคือ การที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทได้ทรงพระเมตตาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถาชุดสิรินธรนี้ ทุกครั้งครา แม้จะมีพระราชนิธิยกิจเพิ่มพูนขึ้นหนักหนาเพียงใดก็ตาม พระมหากรุณาธิคุณและน้ำพระราชหฤทัยเยี่ยงนี้ ย่อมเป็นที่ซาบซึ้งและเป็นสิริมงคลแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้ที่เฝ้าชมพระบารมีอยู่ในที่นี้ยิ่งนัก

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชานุญาตเบิกศาสตราจารย์ไชแสง ศุชะวัฒนะ แสดงปาฐกถา เรื่อง “สวนไทย” ต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

สวนไทย

ศาสตราจารย์ไขแสง ศุขะวัฒนะ

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์ไขแสง ศุขะวัฒนะ ราชบัณฑิต รู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นที่ได้ฝ่าละอองพระบาททรงพระเมตตา เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาชุดสิรินธร ณ สถาบันอันทรงเกียรติแห่งนี้

ปาฐกถาครั้งนี้ เป็นลำดับที่ ๑๒ ในหัวข้อเรื่อง “สวนไทย” ในการบรรยายข้าพระพุทธเจ้าได้อาศัยความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนความซาบซึ้งในคุณค่าจากบูรพคณาจารย์ อีกทั้งนักวิชาการในอดีตและปัจจุบัน ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมรำลึกถึงพระคุณของท่านเหล่านี้ด้วยกตเวทิตา

อนึ่ง หากจะมีความบกพร่องผิดพลาดบังเกิดขึ้นโดยมิได้เจตนาแต่ประการใด พระอาญาไม่พินเกล้าพินกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมรับไว้แต่ผู้เดียว

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาตใช้ภาษาสามัญในการบรรยายครั้งนี้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

สวัสดีครับท่านผู้ฟังทุกท่านที่ได้มาเป็นเกียรติ ณ ที่นี้ กระผมมีความยินดีเป็นอันมากที่ได้มาปาฐกถาเรื่อง “สวนไทย” แต่เนื่องด้วยเวลามีจำกัด กระผมใคร่ขอเสนอเอกสารประกอบปาฐกถาที่มีหน้าปกสีเขียว และในเอกสารเล่มนี้ได้มี

เอกสารย่อยอยู่หนึ่งแผ่นชี้แจงวัตถุประสงค์ของการจัดให้มีสวนขึ้น ๙ ประการด้วยกัน^๑ ซึ่งกระผมได้เขียนขึ้นเมื่อคืนที่ผ่านมา^๒ นับว่าเป็นการเตรียมตัวอย่างสด ๆ ร้อน ๆ จะผิดถูกอย่างไรก็ขอได้โปรดอภัยด้วย ต่อไปนี้ก็ขอได้โปรดชมสไลด์ประกอบการบรรยายดังนี้

“สวนไทย” นั้น กระผมขอเริ่มต้นในอดีตที่ผ่านมาประมาณ ๗๐๐ กว่าปีมาแล้ว เท่าที่ประวัติของสวนไทยจะได้มีการค้นลึกเข้าไปสู่ออดีต ภาพที่ท่านเห็นอยู่นี้คือ ส่วนหนึ่งของกรุงสุโขทัยที่ได้เหลือซากมาจนปัจจุบันนี้ ชื่อ “สุโขทัย” หมายถึง “รุ่งอรุณแห่งความสุข” พ่อขุนทั้งหลายที่เป็นพ่อเมืองในสมัยนั้นได้คิดถึงการทำสวนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว ท่านจะเน้นเรื่อง การทำสวน **ไม่ผล** เป็นเรื่องใหญ่ เพราะไม่ผลเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำให้ลูกบ้านลูกเมืองมีผลไม้ไว้บริโภค อย่างเช่น วัดสระศรี เป็นต้น วัดสระศรีซึ่งเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งตั้งอยู่กลางตระพังหรือสระน้ำขนาดใหญ่ แต่เดิมนั้นคิดว่าก็ถูกห้อมล้อมด้วยสวนไม่ผลยืนต้น และที่กลางกรุงสุโขทัยนั้นก็มีการปลูกป่าตาล โดยเหตุที่ถือเป็นธรรมเนียมว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินขึ้นครองราชย์ก็ต้องปลูกป่าตาลไว้ เพราะต้นตาลเป็นต้นไม้ที่มีอายุยืนยาว และก็จะทรงครองราชย์ยืนนานดูอายุของต้นตาล ซึ่งถือเคล็ดแบบเดียวที่สืบต่อมาจากวัฒนธรรมอินเดียโบราณ และนี่ก็เป็นภาพของผลไม้ต่าง ๆ ที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นผลไม้ประจำถิ่นของเมืองไทย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ลาลูแบร์ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาสู่เมืองไทย ได้บันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า ตั้งแต่ปากน้ำ (เจ้าพระยา) ขึ้นไปจนถึงตลาดขวัญ (เมืองนนทบุรี) เป็นสวนผลไม้ขนาดใหญ่ และก็ปรากฏเช่นนั้นจริง ๆ ผลไม้จากสวนเหล่านี้ได้นำไปเลี้ยงผู้คนในกรุงศรีอยุธยา และหัวเมืองต่าง ๆ

เรื่องราวของสวนอย่างหนึ่งที่กระผมอยากจะหยิบยกมากล่าวถึงก่อนในตอนี้ คือ ตำแหน่งหรือที่ตั้งของสวน ในอดีตที่ผ่านมา พระราชอุทยานก็ตีสวนหลวงก็ดี ซึ่งเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน มักจะอยู่นอกกำแพงพระราชวังหรือนอกกำแพงเมือง (ฉายภาพสไลด์แผนผังกรุงศรีอยุธยา) พระราชวังจะมีขอบเขตเป็นสีแดง แต่สวนระบายด้วยสีเขียว ที่ท่านเห็นอยู่นี้เป็นแผนที่ของฝรั่ง มีหลายสิ่ง

หลายอย่างอาจคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง พระราชอุทยานสวนหลวงสพสวรรค์ มีที่ตั้งห่างจากพระราชวังไปทางทิศตะวันตก การที่พระราชอุทยานหรือสวนอยู่ห่างจากพระราชวังก็มีเหตุผลหลายประการด้วยกัน ประการหนึ่งที่สำคัญก็คือ การเสด็จประพาสอุทยานเป็นการเปลี่ยนที่ประทับเปลี่ยนบรรยากาศนั่นเอง ไม่เป็นการจำเจที่จะประทับอยู่แต่ในพระราชวัง ชำราชบริพารที่ตามเสด็จก็พลอยสนุกสนานไปด้วยที่เมืองลพบุรีก็เช่นกัน (ฉายภาพสไลด์แผนผังเมืองลพบุรี) พระราชอุทยานอยู่นอกกำแพงเมือง ที่ท่านเห็นสีเขียว ๆ นั้นคือพระราชอุทยานขนาดเล็ก ภาพนี้เป็นภาพที่ฝรั่งเข้ามารังวัดและสร้างเมืองลพบุรีถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ส่วนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ฉายภาพสไลด์แผนผังกรุงรัตนโกสินทร์) ท่านจะเห็นพระบรมมหาราชวังนั้น ก็มีพระราชอุทยานตั้งอยู่ข้างนอกและใกล้ ๆ เหมือนกัน พระราชอุทยานแห่งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้น โดยพระองค์ทรงพระราชดำริว่า ถ้าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงเจริญพรรษามากขึ้นก็จะทรงมอบราชสมบัติให้ แล้วพระองค์ท่านก็จะทรงเป็นพระเจ้าหลวงพระราชทานคำปรึกษาประทับอยู่นอกพระบรมมหาราชวัง ประทับอย่างสุขสงบในสวนอันร่มรื่น ซึ่งพระราชทานนามว่า “สวนสราญรมย์” และนี่ก็คือ พระราชอุทยานสราญรมย์ ซึ่งยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เราจะพบว่าพระราชอุทยานจะอยู่นอกพระราชวังเกือบทั้งนั้น และถ้าเผื่อจะศึกษาในวรรณคดีต่างๆ ของไทยเรา จะเป็นลิลิตพระลอก็ดี เรื่องท้าวแสนปมก็ดี เรื่องรามเกียรติ์ก็ดี ก็ล้วนประจักษ์ว่า สวนหรืออุทยานของพระเจ้าแผ่นดินนั้น ล้วนมีที่ตั้งอยู่นอกพระราชวังหรือนอกกำแพงเมือง^๒ ความคิดเรื่องนี้ตรงกับวัฒนธรรมของชาวยุโรปสมัยกลาง คือในสมัยนั้นเจ้าเมืองหรือเจ้านครจะอยู่ในปราสาทที่เรียกว่า castle เป็นที่ที่มีพื้นที่จำกัด ดังนั้นจึงไม่สามารถสร้างสวนใน castle ได้ ต้องออกมาสร้างสวนนอก castle สร้างสวนแล้วก็สร้างกำแพงล้อมสวน สวนเหล่านี้กลายเป็นสวนส่วนตัว เป็นสวนรื่นรมย์ซึ่งในภาษาอังกฤษเรียกว่า “pleasure garden” ให้ประโยชน์ใช้สอยคล้ายคลึงกับพระราชอุทยานของพระเจ้าแผ่นดินของเราในอดีตดังที่กระผมได้กล่าวมาแล้ว

กระผมขอมาถึงเรื่องสำคัญเรื่องต่อไปคือเรื่อง “ไม้ตัด” ไม้ตัดนี้ท่านอาจารย์หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งได้ล่วงลับไปแล้ว ท่านได้เคยกล่าว

ไว้ว่า เอกลักษณ์ของไทยเราจะมีอยู่ ๒ อย่างคือ เมียงคำ และโขน แต่กระผมขอ
อนุญาตท่านเพิ่มอีก ๒ อย่างคือ แกงเสียง^๗ และไม้ตัด ซึ่งกระผมเห็นว่าของ
๔ อย่างนี้เป็นเอกลักษณ์ของไทยเราจริง ๆ ภาพที่ท่านเห็นนี่คือ วัดหนัง วัดหนัง
อยู่ทางฝั่งธนฯ แถวบางขุนเทียน ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีหลักฐานว่า วัดนี้
เป็นต้นตำรับในการฟื้นฟูจัดทำเรื่องไม้ตัดสืบต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม้ตัด
มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ตามหลักฐานเริ่มมาฟื้นฟูในสมัยต้นกรุง
รัตนโกสินทร์คือในสมัยรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ โดยวัดหนังนี้เป็นวัดหนึ่งที่เป็นต้น
ตำรับการฟื้นฟูขึ้นมา เมื่อราวเกือบ ๒๐ ปีมาแล้ว ไม้ตัดที่ปลูกเลี้ยงกันมาตั้งแต่
สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่วัดนี้ยังมีอยู่ แต่เมื่อไม่นานมานี้กระผมได้ไปสำรวจดู
ปรากฏว่าล้มสลายหายสูญไปแล้วเพราะถูกน้ำท่วม

ในพระบรมมหาราชวังเราจะเห็นว่า งานสถาปัตยกรรมไทยจะมีสิ่ง
สำคัญมาประกอบ ๒ สิ่งที่ทำให้เกิดความงามอลังการ นั่นคือ “แสงแดด” ส่วน
ต่าง ๆ ของสถาปัตยกรรมที่ลึกรักปิดทองจะเล่นประกายกับแสงอาทิตย์อย่างมั่งมีเสียง
แพรวพราว และสิ่งประกอบอีกสิ่งหนึ่งคือ “ไม้ตัด” เพราะไม้ตัดมีเอกลักษณ์ไทย
ไม่เหมือนใครและไม่มีใครเหมือน ช่วยส่งเสริมงานสถาปัตยกรรมไทยได้อย่างวิเศษ!
ในภาพนี้ (ฉายสไลด์ลานหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท) ถ้าเป็นต้นไม้อื่นเช่นต้นไม้
ต่างถิ่น (exotic plant) กระผมเห็นว่าคงจะไม่เหมาะ แต่ถ้าเป็นไม้ตัดอย่างเห็น
อยู่นี้จะเข้ากับสถาปัตยกรรมไทยและเกิดบรรยากาศโดยส่วนรวมของความมี
เอกลักษณ์ไทยได้เป็นอย่างดี และไม้ตัดที่ลานหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้
เป็นไม้ตัดขนาดใหญ่และจัดว่าสวยงามที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย ไม้ตัดจำเป็น
ต้องปลูกยกไว้ในกระเปาะ การยกให้อยู่ในกระเปาะเช่นนี้มีเหตุผลว่า ตั้งแต่สมัยก่อน
เป็นต้นมา เรื่องน้ำหลากท่วมในกรุงเทพฯ เป็นเรื่องที่เป็นปกติวิสัย แม้กระทั่งใน
พระบรมมหาราชวังก็ปรากฏว่ามีน้ำท่วมเป็นบางปี เมื่อเกิดน้ำท่วมขึ้นมา ไม้ตัดที่
ปลูกไว้ในระดับผิวดินถูกน้ำท่วมขังเป็นระยะเวลาช้านานก็อาจตายได้ อีกประการหนึ่ง
การยกปลูกไว้ในกระเปาะหรือกระถางขนาดใหญ่ เท่ากับเป็นการบังคับรากให้กิน
น้ำกินอาหารแต่น้อย ๆ จะได้เติบโตผลิบาแต่ช้า ๆ สะดวกแก่การตัดกิ่งและเล็มใบ
ให้เข้ารูปทรง คิดดูแล้วเป็นการทรมานต้นไม้แบบหนึ่ง แต่เป็นการทรมานอย่าง

สุนทรีย์ และนี่ไม้ตัดอีกต้นหนึ่งปลูกประดับอยู่หน้าพระพุทธรัดนสถานในสวนคิวาลัย
ทรงตรงและช่องไฟของพุ่มงดงามมาก แต่มิได้ปลูกยกกระเปาะ เพียงปลูกในระดับ
ผิวดิน เข้าใจว่าคงจะปลูกในกระถาง และฝังอยู่ใต้ระดับดินก็อาจจะเป็นได้ ทั้งนี้
เพื่อคุมไม่ให้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

จากไม้ตัดที่เป็นเอกลักษณ์ของไทย กระผมขอมาถึง “ไม้แคระ”
ไม้แคระในกระถางหินหนึ่งงดงามน่าทึ่งมาก (ฉายสไลด์กระถางไม้แคระที่ตั้งประดับ
ลานพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) แต่เสียดายอยู่นิดคือ ตำแหน่งวางตำ
อยู่ที่พื้นลาน นักทัศนจรบางคนก็มักง่ายจะเขี่ยขี้บุหรี่หรือทิ้งกระดาษห่อทอพฟี่ลงไป
บางคนดูไม่ดูเปล่าเอาเท้าชี้เสียด้วย กระผมเห็นแล้วโกรธมาก ถ้ายกกระถางเหล่านี้
ขึ้นมาให้สูงพอควรก็จะเป็นการเชิดชูงานศิลปะเหล่านี้ แต่ถ้าพูดโดยส่วนรวมแล้ว
เป็นงานศิลปะที่นำดูมากและก็ไม่ค่อยมีของชาติใดเด่นเสมอเหมือนได้ ยกเว้นของจีน
และของญี่ปุ่น

ต่อไปนี้ขอมาถึง “ไม้กระถาง” สมัยก่อนการวางไม้กระถางเขาจะไม่
วางที่พื้น เขาจะวางบนแท่นที่ยกสูงขึ้นมาจากพื้น ทั้งนี้ด้วยเหตุผลสองสามประการ
ดังที่กราบเรียนให้ทราบมาแล้ว (ฉายสไลด์ส่วนหนึ่งของภาพผนังในพระอุโบสถ
วัดโสมนัสวิหารฯ) นี่เป็นภาพกระถางที่วางบน “ถ้ำ” (ฐานรองกระถางต้นไม้) เพื่อ
ป้องกันน้ำท่วมและให้เห็นความงดงามของกระถาง เฝอัญภาพนี้ มีจิงโจ้อยู่ ๒ ตัว
ซึ่งเป็นสัตว์พื้นเมืองของทวีปออสเตรเลีย กระผมขออนุญาตเล่านอกเรื่องนิดหนึ่ง
คือในสมัยรัชกาลที่ ๔ ปรากฏว่าได้มีจิงโจ้คู่แรกนี้เข้ามาสู่สยาม เป็นที่ฮือฮากันมาก
ในสมัยนั้น จิงโจ้ ๒ ตัวนี้ใครเป็นผู้เอามา กระผมยังมิได้สืบค้นลึกลงไป เพียง
แต่ทราบเลา ๆ ว่าได้มาจากสวนสัตว์ของสิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยมากและได้ทอดพระเนตรจิงโจ้คู่นี้ และต่อมาพระองค์ท่าน
ได้ทรงตั้งกองทหารหญิงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และทรงเรียกว่า “ทหารจิงโจ้”
ดังนั้นกระถางต้นไม้จะไม่วางติดพื้นดิน แต่จะต้องวางบนถ้ำหรือบนแท่น เรื่องแท่น
สำหรับวางกระถางนี้กระผมหามานานแล้ว บังเอิญไปเห็นแท่นวางกระถางอยู่แท่น
หนึ่งในสวนคิวาลัย จึงได้ถ่ายภาพมาให้ชม แท่นกับตัวกระถางสูงพอประมาณและมี

ความสัมพันธ์ตอบรับกันเป็นอย่างดี แต่นี่ปลูกต้นไม้เปียเซียน คราวนี้ขอนำท่านเข้ามา
 ในบริเวณพระมหามณเฑียร ตรงกำแพงข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเป็นแถว
 กระถางไม้ตัดต่าง ๆ มีมานานแล้วสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนไป
 อีกก็สมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งนิยมเล่นไม้ตัดกันมาก การจัดแถวกระถางจะต้องยกสูงขึ้น
 ไปเป็นชั้น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์จะให้ดูภาพที่กระถางแต่ละใบไปด้วย เพราะที่
 กระถางแต่ละใบซึ่งนำมาจากเมืองจีนนี้จะมีภาพจากวรรณคดีจีน เช่น เรื่องสามก๊ก
 ไซ่อ้น ไคเก็ก หรือไม้ก็ภาพทิวทัศน์ต่าง ๆ ดูกันเพลินดี ซึ่งนอกจากจะชมไม้ตัด
 แล้วยังชมภาพที่กระถางต้นไม้ด้วย และนี่ถ้าจะกล่าวก็คือการยกให้ดูทั้งตัวกระถาง
 และไม้ตัดซึ่งสวยงามที่สุดแห่งหนึ่งของโลก! มาที่อ่างแก้วซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกัน
 ก็ต้องยกให้สูงหน้าท่วม คนไทยเราทางภาคกลางยอมรับสภาพน้ำท่วมน้ำขังมานาน
 แล้ว ถ้าไม่ยกสูงหน้าท่วมมากก็จะทำลายของพวกนี้ และการยกสูงทำให้ลมใกล้ระดับ
 ตายอย่างสบาย ๆ

กระผมขอมาถึง “เขามอ” ในบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
 หรือวัดโพธิ์ กลุ่มเขามอเหล่านี้เดิมเป็นสวนสมุนไพรมานาน ๆ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยที่
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์เป็นการใหญ่
 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระอารามแห่งนี้เป็นสถาบันการแพทย์ไทย ก็ได้มี
 การปลูกสมุนไพรมานานต่าง ๆ ตามเขามอ และมีการจารึกสรรพคุณยาไว้ตามศาลาที่
 อยู่ใกล้ ๆ นอกจากนี้ยังมีรูปฤๅษีดัดตนท่าต่าง ๆ สอนตำราหมอนวด ซึ่งยังเหลือหา
 ได้ในปัจจุบันนี้ และในปัจจุบันตามเขามอเหล่านี้จะเพี้ยนไปบ้างก็ตรงที่ได้เปลี่ยนไป
 ปลูกไม้ดอกแล้ว ตามเขามอจะมีรูปสลักหินจีนหรือตุ๊กตาหินจีนประดับอยู่ เข้า
 ทำนองข้างบนเขามอ ทำไว้ให้ผู้ใหญ่ดู ส่วนข้างล่างทำให้เด็ก ๆ ดู อย่างที่คนโบราณ
 เขาว่าสร้างวัดให้ลูกหลานวิ่งเล่น เด็ก ๆ จะชอบรูปสลักหินที่เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น
 โคน กระบือ และลิง และแก้กิมมาวิ่งเล่นตามลานวัดกันอย่างสนุกสนาน กระผมพูดเรื่อง
 เขามอแล้ว ก็ขอมาถึงเขากึ่งประเภทหนึ่ง นี้คือ “เขาสำหรับพระราชพิธีโสกันต์”
 หรือโกนจุกพระราชโอรสและพระราชธิดา เขานี้เป็นเขาค้นสร้างจำลองแต่ให้มีขนาด
 เล็กกว่าเขาไกรลาสมาก ข้างบนเขาเป็นปราสาทสมมุติเป็นที่ประทับของพระอิศวร
 ต่ำจากปราสาทลงมาจะมีรูปสัตว์ ๔ ชนิด ในศาสนาพราหมณ์ถือเป็นสัตว์ที่มี

ความหมายและความศักดิ์สิทธิ์ สัตว์เหล่านี้ก็นำมาจากสวรรค์หรือสรวงโนดาตมาให้มนุษย์ เมื่อพ่นน้ำลงมาก็จะกลายเป็นแม่น้ำต่าง ๆ ในอินเดีย รูปสัตว์ที่ท่านเห็นนี้คือ ม้า ช้าง ราชสีห์ และอุสุภ(โคผู้) กระผมขออนุญาตเลยไปเมืองจินนิตหนอย นี่คือ ภาพสวนในวัดแห่งหนึ่งชานเมืองคุนหมิงในมณฑลยูนนาน ที่ให้ชมภาพนี้ก็ใคร่ที่จะให้เห็น “เขาทินฟองน้ำ” คนจีนในสมัยก่อนเขานิยมทินฟองน้ำ นำทินชนิดนี้มาก่อนเป็นภูเขาดกแต่งสวนกันมาก เดียวนี้เราไม่ค่อยเห็นทินชนิดนี้ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติกันแล้ว เขาทินฟองน้ำคือการรวมเอาทินที่กร่อนผุพังและทินปะการังต่าง ๆ มาก่อตกแต่งสวน การบูรณะปฏิสังขรณ์พระราชวังโบราณที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อไม่นานมานี้ ได้พบหลักฐานว่าบริเวณพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาศน์ อันเป็นพระที่นั่งที่มีพระที่นั่งเล็ก ๆ องค์หนึ่งที่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาทรงใช้เป็นที่พักชาวดอกเสี้ยวปลา ก็ได้พบทินฟองน้ำเหมือนกันแต่อยู่ในสภาพที่แตกหักแล้ว ในปัจจุบันถ้าจะดูเขาทินฟองน้ำในสภาพที่สมบูรณ์ก็จะต้องหาดูกันในเมืองจีน

ต่อไปขอพาท่านมาที่พระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม ละ (พระเจดีย์จีน) และรูปสลักตุ๊กตาหินจีน เป็นงานศิลปกรรมจีนที่เราได้มาในสมัยรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ และนี่ก็เป็นเก๋งจีน(อยู่ด้านหน้าพระวิหารหลวง) ซึ่งทางวัดรักษาไว้ในสภาพที่ดีมาก ทำให้คนรุ่นหลังรู้ว่าไทยเราในสมัยนั้นติดต่อค้าขายกับจีนอย่างสำคัญ ขอพาท่านมาทางด้านหลังพระวิหารหลวง นี่คือเขามอ เขามอนี้ประดับประดาด้วยรูปสลักหินแบบต่าง ๆ ทั้งไทยและจีนซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยนั้น ขอให้ท่านดูภาพขยายใกล้ (ฉายภาพสไลด์รูปवानรวดพระดาบส) นี่เป็นอารมณ์ขันของรูปที่นำมาประดับเขามอ ท่านจะเห็นพระดาบสนอนเอกเขนกว่านพระคัมภีร์อย่างสบายอารมณ์และมีวานรวดหนึ่งกำลังนวดให้ เจ้าจ๋อตัวนี้จะเรียนวิชาหัตถเวชมาหรือเปล่ากระผมไม่ทราบ แต่ดูจากใบหน้าและท่วงท่าของมัน มันขมิ้มมันนวดด้วยความตั้งใจมาก กระผมพยายามที่จะเอากล้องจับภาพใบหน้าของมัน แต่น่าเสียดายที่รูปสลักอื่น ๆ บังระกะระกะไปหมดไม่สามารถหามุมจับภาพได้ และนี่คือการทำให้ผู้ชมเขามอนี้เกิดอารมณ์ขันได้ไม่มากนักน้อย นอกจากจะมีความงดงามแล้วยังมีการติดตลกเล็ก ๆ น้อย ๆ แฝงอยู่ แต่ถ้าในอิตาลีละก็จะมีสิ่งที่ตลกได้มากกว่านี้ และ

ชอบดลกอย่างชนิดที่รุนแรง เพราะชาติเขาเป็นชาติที่ชอบทำอะไร ๆ รุนแรง ทำน้ำพุหรือทำอะไรต่าง ๆ ให้น้ำตื้นเต้นอยู่เสมอ ภาพที่ท่านเห็นนี่คือ “Gate of Hell” หรือทวารแห่งนรก” เมื่อนักท่องเที่ยวไปดูรูปสลักนี้ มักคุเทศก์ได้คะยั้นคะยอ บอกให้เข้าไปเถอะ ปรากฏว่าไม่มีนักท่องเที่ยวคนใดกล้าเข้าไป คนเรานี้ก็แปลก กระผมว่าทุกชาติทุกภาษา ถ้าทุกคนจะชะงักไม่กล้าทำ แต่ถ้าบอกว่าอย่าเข้าไปนะ กระผมว่าจะต้องมีคนอยากลองดีเข้าไป ถึงทุกวันนี้กระผมยังไม่ทราบว่ายังข้างในมีอะไร แต่คิดว่าเข้าไปก็คงจะไม่มีอะไรนอกจากความมืด และรูปปากยักษ์นี่เขาก็ทำไว้ประดับสวนตามนิสัยประจำชาติของเขา คือให้มันแปลกประหลาดตื่นเต้นและทำให้ตกใจเพราะความน่ากลัวของมัน

คราวนี้กระผมขอมายังเขาชนิดใหญ่ ชนิดที่เป็นเขาจริง ๆ เลยทีเดียว นี่คือ “พระนครคีรี” ที่จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้น กระผมขอพูดถึง “ลั่นทม” ลั่นทมนี้เป็นไม้ต่างถิ่น (exotic plant) ที่เข้ามาในเมืองไทยนานมาแล้ว เป็นไม้พื้นเมืองในเม็กซิโกและอเมริกากลาง สันนิษฐานว่าบาทหลวงเยซุอิตที่เป็นชาวสเปนได้นำจากเม็กซิโกไปสู่อาณานิคมต่างๆ ของสเปนเช่นฟิลิปปินส์ และในที่สุดบาทหลวงเยซุอิตนี้ก็นำเข้ามาสู่เมืองไทยในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมหรือก่อนหน้านั้น ท่านสุนทรภู่เคยชื่นชมดอกลั่นทมมาก เคยเห็นดงต้นลั่นทมบนเขานี้ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระนครคีรี ท่านได้พรรณนาไว้ในนิราศเมืองเพชรตอนหนึ่งว่า “เหล่าลั่นทมทยมโดยร่วงโรยกลิ้ง ระรวยรินรสรื่นชื่นนาสา” กระผมขอย้ำอีกครั้งว่า สุนทรภู่ได้เห็นต้นลั่นทมที่ขึ้นอยู่บนเขาสมณะนี้ ก่อนพระนครคีรีจะถือกำเนิดขึ้น (ฉายภาพสลัดดอกลั่นทมในระยะใกล้) ทุกวันนี้ต้นลั่นทมกลายเป็นไม้คู่กับพระนครคีรี เป็นไม้ที่ทำให้ทั่วทัศนเกิดความสวยงามอย่างน่าทึ่งโดยเฉพาะในยามที่ดอกลั่นทมบานสะพรั่งไปทั่วบริเวณ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ บริเวณโดยรอบพระนครคีรี คงได้รับการตกแต่งให้เป็น “สวนธรรมชาติ” และ “สวนหิน” ซึ่งจะต้องมีพืชดั้งเดิมขึ้นงอกงามอยู่ตามหลืบหรือซอกหิน ดังที่ท่านสุนทรภู่ได้พรรณนาไว้อีกตอนหนึ่งว่า “จิกจันท์แจงแทงทวยกรวยกันเกรา โมกแมงเม่าไม้งอกชอกศิลา” ท่านจะเห็นว่าเป็นสวนที่เข้ากับสภาพของภูมิประเทศที่เป็นภูเขา มีหินโผล่ตะปุ่มตะป่ำไป

ทั่วบริเวณ ไม่เต็มก็รักษาไว้ ไม่ไหม้ที่จะนำมาปลูกก็จะต้องเลือกพันธุ์ที่เหมาะสม กลายเป็นสวนหินที่สวยงามประดับบริเวณพระนครคีรี

กระผมขอมาถึง “สวนน้ำ” ในสมัยสุโขทัยเราโดยเฉพาะภายในเมือง จะมีสระพังอยู่หลายแห่ง สระพังก็คือสระน้ำนั่นเอง สระพังเป็นที่สำหรับเก็บกักน้ำไว้ใช้ ในสมัยนั้นคิดว่าจะต้องมีการนำบัวมาปลูกไว้ เพราะบัวช่วยให้ น้ำใสสะอาด และอีกประการหนึ่งทำให้น้ำระเหยช้า และทำให้เกิดความงดงามกลายเป็นสวนน้ำอย่างมิได้ตั้งใจ เรื่อยมาถึงในสมัยกรุงศรีอยุธยา เข้าใจว่าต้องมีสระน้ำอยู่ใกล้ ๆ กับองค์พระที่นั่งต่าง ๆ นี่คือพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทซึ่งเมืองโบราณได้สร้างจำลองไว้ การที่มีสระอยู่ใกล้พระที่นั่งนี้ ถือเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เพราะพื้นที่แต่เดิมก่อนสร้างพระราชวังเป็นพื้นที่ต่ำ เมื่อมีการสร้างพระที่นั่งสร้างปราสาทขึ้น ก็จะต้องขุดดินในที่ใกล้ ๆ นั้นมาถมให้สูงขึ้นเพื่อสร้างปราสาท ที่นี้บริเวณที่ขุดดินไปก็กลายเป็นสระน้ำไปโดยปริยาย เมื่อเป็นสระน้ำก็ต้องหาทางเก็บกักน้ำไว้ใช้และทำให้น้ำนั้นใสสะอาด จึงมีการนำบัวมาปลูกไว้อย่างเช่นในภาพนี้ บัวที่ท่านเห็นนี้ เราเรียกว่า “อุบลชาติ” หรือ “บัวสาย”(water lily) ประเดี๋ยวจะมีบัวอีกประเภทหนึ่งให้ท่านชม ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาแถวบริเวณที่ท่านนั่งอยู่นี้ สมัยก่อนเราเรียกว่าทุ่งปทุมวัน ซึ่งมีสภาพเป็นที่ลุ่ม มีบัวขึ้นตามธรรมชาติอยู่อย่างเกือบล้นดังที่ท่านเห็นอย่างในภาพ บัวประเภทนี้เราเรียกว่า “ปทุมชาติ” หรือ “บัวหลวง”(lotus) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักชาติำนานของท้องที่นี้ไว้ จึงทรงขนานนามว่า “ปทุมวัน” (คือป่าบัวหลวง) อันเป็นนามที่ไพเราะและเหมาะสมยิ่ง เมื่อทรงสร้างวัดปทุมวนารามฯ ขึ้น ก็ได้โปรดฯ ให้ช่างจารึกเรื่องราวของบัวหลวงไว้บนหน้าบันและบนบานประตูของพระอุโบสถอย่างงดงามเป็นที่สุด ธรรมชาติของบัวนั้นไม่ว่าจะเป็นบัวสายหรือบัวหลวง จะปลูกในแอ่งน้ำกว้าง ๆ อย่างที่เห็นในภาพนี้ก็ได้อาจจะให้พื้นที่แคบลงมาเป็นสระเล็ก ๆ ก็ได้ ถ้าไม่มีบ่อหรือสระที่จะปลูก ปลูกไว้ในกระถางเช่นนี้ก็ยิ่งได้ กล่าวได้ว่าบัวยอมทั้งนั้น จะอยู่ในพื้นที่แคบเล็กเท่าใด บัวสามารถปรับตัวอยู่ได้ทั้งนั้น แต่อย่าให้เล็กเกินไป กระผมเคยถามเพื่อนชาวญี่ปุ่นคนหนึ่ง ซึ่งเป็นนักปลูกบอนไซอยู่ที่เมืองเกียวโตว่า บัวสามารถทำเป็นบอนไซได้

หรือไม่ เขาบอกว่าได้ ที่เมืองเกียวโตนี้กระผมโชคได้ไปชมรังบอนไซที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง มีตั้งแต่ประเภทธรรมดาไปจนถึงประเภทเจ้าของหวง ประเภทหลังที่ว่านี้ เขายกกระถางออกมาจากห้องชั้นใน เป็นต้นอุ้งบอนไซ ดันเล็กมาก แดมยังมีลูกเป็นพวง ๆ เสียด้วย ลูกเล็กกระจิดริดกว่าหัวไม้ขีดไฟหน่อย เป็นสิ่งที่แปลกมาก กระผมพินิจดูอย่างใกล้ชิดด้วยความสนใจมาก เจ้าของเขาเห็นว่ากระผมสนใจมาก เขาก็บอกว่าดูนานพอแล้วเขาขอยกเอาไปเก็บ กระผมนึกว่าดูนานแล้วสิมันจะชืดหรืออย่างไร เขาบอกอย่างนอบน้อมว่ากระผมดูใกล้ ๆ เขากลับลมหายใจของกระผมจะไปเพิ่มก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ แล้วจะทำให้บอนไซที่เขาหวงมากนี้ตาย แต่กระผมคิดว่านั่นเป็นคำขอร้องที่สุภาพ ที่จริงแล้วเขาคงคิดว่า กระผมเป็นนักปลูกบอนไซชั้นนักเลงหรือเซียนบอนไซ เขากลับจะมาดูมาศึกษาความลับของเขาในการทำบอนไซอุ้งนี้ ที่แท้จริงตัวกระผมนั้นมิได้เป็นนักปลูกบอนไซ ไม่มีความรู้เรื่องบอนไซเลย และที่บ้านก็ไม่มีบอนไซแม้แต่สักต้นเดียว กระผมก็เลยมามีจินตนาการและคิดว่า คนไทยเราสบายก่อนเป็นคนหวงวิชา ถ้ามีวิชาดีวิชาพิเศษจะถ่ายทอดวิชาให้ใครจะต้องพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน มิฉะนั้นจะมานั่งเสียใจภายหลัง คนญี่ปุ่นก็เป็นคนหวงวิชาเหมือนกัน ถ้าเขามีวิชาดี ๆ อย่างนักปลูกบอนไซผู้นี้

คราวนี้กระผมขอมาถึงส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของสวนไทย นั่นคือ “ศาลาพักร้อน” ศาลาพักร้อนเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องจัดให้มีขึ้นภายในสวน ทั้งนี้เพราะเมืองเราเป็นเมืองร้อน เมื่อมีศาลาแล้วก็ใช้เป็นที่พักผ่อนคลายความร้อนได้ ศาลาในพระราชอุทยานเราเรียกว่าพลับพลาหรือพระที่นั่ง ภาพที่ท่านเห็นนี้เป็นพลับพลาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตั้งอยู่ในบริเวณท้องพระลานข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านทิศตะวันตก พระองค์ท่านทรงใช้เป็นที่พักพระราชการและเป็นที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถ ทรงโปรดพลับพลาเล็ก ๆ องค์นี้มาก และได้พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งสนามจันทร์” ขอพาท่านไปชมศาลาอีกศาลาหนึ่ง นี่เป็น “พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์” อยู่ในบริเวณพระราชวังบางปะอิน เป็นศาลาที่มีขนาดใหญ่และตั้งอยู่กลางสระน้ำ และนี่ก็เป็นพลับพลาโดงอีกองค์หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นในสวนศิลาแลงเพื่อ

พระที่นั่งราชกรณียสภาในพระบรมมหาราชวัง งดงามเจิดจ้าท่ามกลางแสงแดด งานสถาปัตยกรรมไทยจะมีความงดงามและมีเอกลักษณ์เด่นยิ่งขึ้นก็โดยที่จะต้องอาศัย “แสงแดด” และ “ไม้ตัด” เป็นส่วนประกอบ

“เขาไกรลาสจำลองสำหรับพระราชพิธีโสกันต์” ในพระบรมมหาราชวัง ในภาพนี้ขอให้สังเกตรูปม้า, ช้าง, ราชสีห์ และ อูสุก (โคผู้) ที่อยู่ระดับกลางของเขาไกรลาสจำลองนี้

พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ได้รับการตกแต่งบริเวณให้เป็น “สวนหิน” ท่ามกลางตงต้นลำทมอันร่มรื่น

พระที่นั่งสี่ศาลาภิรมย์ ภายในสวนศิवालย์ ในพระบรมมหาราชวัง

“อุบลชาติ” หรือ “บัวสาย” (water lily/ *Nymphaea sp.*)

“ปทุมชาติ” หรือ “บัวหลวง” (lotus/ *Nelumbo nucifera*) บัวหลวงสีขาวนี้มีชื่อว่า “บุณทริก”

“วนาศรม” ภาพฝีพระหัตถ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นภาพศาลาของนักพรต
อยู่ท่ามกลางธรรมชาติอันงดงาม ร่มรื่น และภาพนี้ยังแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าสวนไทยเป็นสวนที่สามารถให้สัตว์
ต่างๆ เข้ามาอยู่ร่วมกับคนได้ เป็นที่เอื้อต่อการหนีร้อนมาพึ่งเย็นโดยแท้

อุทยานพระบรมราชานุสรณ์รัชกาลที่ ๒ ที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

“มะขามโพรงโค้งคู้เป็นข้อศอก ฝักกรอกแห้งเกราะกะเทาะล่อน”

“สวนแคร์” บนนอกชานเรือนที่อุทยาน
พระบรมราชานุสรณ์รัชกาลที่ ๒ อัมพวา

กระเปาะ ต้นโพ, ต้นเกต, ต้นกร่าง และ ต้นท้าว บนขานล่างด้านทิศตะวันตกของพระปฐมเจดีย์
โปรดสังเกตนกร่างที่มีกิ่งยื่นแก่ง้างออกไปรอบต้น

ภาพจิตรกรรมผนังในพระอุโบสถ
วัดมกุฏกษัตริยารามฯ แสดงการจัด
ตกแต่งสวนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔
ที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

สนามหญ้าหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นสนามหญ้าแห่งแรกในประเทศไทย

พระราชอุทยานสราญรมย์ ซึ่งเคยมีชื่อเสียงเป็นที่รำลึกในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ปัจจุบันเป็นสวนสาธารณะอยู่ในความดูแลของกรุงเทพมหานคร

บริเวณส่วนหนึ่งของสวนลุมพินี ปัจจุบันสวนสาธารณะแห่งนี้กำลังถูกล้อมล้อมด้วยอาคารสูงเกือบทุกด้าน

หอรัชมงคลในสวนหลวง ร.๙ สว่างไสวด้วยลำแสงสุดท้ายของดวงอาทิตย์ก่อนจะพลบค่ำ

เป็นที่ประทับใจและเสด็จออกมหาสมาคมในงานพระราชอุทยานสโมสรร และได้พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์” เป็นพลับพลาโถงซึ่งมีทรวดทรงงดงามมาก ต่อไปนี้ขอมาลิงภาพศาลาพักร้อนที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชานุญาตอันเชิญภาพฝีพระหัตถ์ของใต้ฝ่าละอองพระบาทซึ่งมีชื่อว่า “วนาศรม” มาแสดงไว้ ณ ที่นี้

ภาพนี้เป็นภาพศาลาของนักพรตในป่า ตั้งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติอันงดงามร่มรื่น กระผมได้เขียนในข้อ๘^๔ว่า การสร้างสวนนี้นับได้อีกอย่างหนึ่งว่าเราได้สร้างเขตอภัยทานขึ้น ให้สัตว์ต่าง ๆ ซึ่งเขามีสิทธิ์เหมือนเรา เข้ามาอยู่มาอาศัยอย่างสุขสันติและสบายตามธรรมชาติของเขา เราจะเห็นได้ว่า สวนไทยเป็นสวนที่สามารถให้สัตว์ต่าง ๆ เข้ามาอยู่ร่วมกับคนได้ เป็นที่เอื้อต่อการหนีร้อนมาพึ่งเย็นและเป็นที่ย่างในภาษาฝรั่งเศสเรียกว่า “Sanssouci” (ซังซูซี) คือเป็นที่ไร้กังวลหรือไกลกังวล และไม่เพียงแต่สัตว์เท่านั้น แม้แต่คนที่เข้าไปพักเพียงชั่วครู่ชั่วยามก็จะได้รับความสุขติดตัวกลับออกมา”

กระผมขอนำไปสู่เรื่องต่อไป “สวนของเรือนไทย” ในสมัยก่อนนี้คนไทยที่อยู่ริมน้ำจะอยู่แพและอยู่ในเรือ การปฏิบัติเช่นนี้ก็ถือได้ว่า เรายอมรับสภาพน้ำหลากน้ำท่วม ซึ่งจะต้องเกิดขึ้นทุกปีเมื่อน้ำน้ำมาถึง ในสมัยก่อนแม่น้ำลำคลองก็ยังเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญ เมื่อน้ำหลากมาคนอยู่เรืออยู่แพเขาจะไม่ทุกข์ร้อนอะไร ต่อมาชุมชนริมน้ำค่อย ๆ แออัดจึงต้องเขยิบขึ้นไปอยู่บนบกเรื่อย ๆ ภาพนี้เป็นภาพชุมชนริมน้ำสมัยรัชกาลที่ ๕ แสดงให้เห็นความจริงที่กล่าวมานี้ ส่วนคนไทยที่อยู่บนบกมักจะเป็นชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน ซึ่งจะต้องอยู่เรือนยกพื้นสูง นี่คือภาพเรือนไทยในชนบทในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ฝรั่งเขียนไว้ กระผมได้ระบายสีให้สวยสดงดงามขึ้น เขาอยู่กับแบบนี้ ธรรมชาติอันร่มรื่นที่แวดล้อมอยู่ได้เป็นสวนไปโดยปริยาย ต้นไม้ต่าง ๆ ที่ปลูกไว้นอกจากจะให้ลูกให้ผลเป็นอาหารแล้วยังให้ร่มเงาในหน้าร้อนได้เป็นอย่างดี

กระผมขอพามาถึงเรื่อง “สวนบนนอกชานเรือน” ขออนุญาตยกตัวอย่างภาพเรือนไทยที่ “อุทยานพระบรมราชานุสรณ์รัชกาลที่ ๒” ที่อำเภออัมพวา

จังหวัดสมุทรสงคราม ขอนำขึ้นไปบนนอกชานเรือน จะเห็นว่าบนนอกชานเรือนได้รับการตกแต่งด้วยไม้กระถางชนิดและขนาดต่าง ๆ มุมหนึ่งจะมีไม้กระถางตั้งเรียงเป็นแถวและวางสลดหลั่นกันบนแคร่ไม้ ไม้กระถางเหล่านี้มีทั้ง ไม้ดอก ไม้ใบ ไม้ตัด ไม้แคระ ดูงดงามมาก อย่างที่ท่านเห็นในภาพนี้คือต้นมะขามคอมพิวเตอร์ปลูกในกระถางดินเผาเคลือบ ดังที่ท่านกวีได้บรรยายไว้ในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า “มะขามโพรงโค้งคู้เป็นข้อคอก ฝักกรอกแห้งเกราะกะเทาะล่อน” มะขามต้นนี้ใส่ข้างในตายไปแล้วเหลือแต่เปลือก เป็นมะขามโพรง แต่ก็ยังสามารถออกลูกออกฝักได้ เป็นที่ชื่นชมแก่คนเลี้ยงมันมา การทำสวนแคร่อย่างที่ท่านเห็นในภาพนี้ คือทำร้านวางไม้กระถางวางสลดหลั่นขึ้นมาเป็นชั้น ๆ เมื่อมีไม้กระถางมากขึ้น ก็ทำชั้นเสริมขึ้นมาให้สูงขึ้นอย่างที่ท่านเห็นอยู่ที่นี่ คนไทยเรสมัยก่อนเมื่อเสร็จหน้างานจะมีเวลาว่างมาก ก็จะดูแลต้นไม้พรวนดินและรดน้ำ และก็ตัดต้นไม้ต่าง ๆ ไปตามนิสสัยที่ตนชอบ พร้อมกันนั้นก็ฟังนกเขาที่เลี้ยงไว้ขันคู เสียงนกแล้วก็เลี้ยงปลา มีกระถางอ่างปลาตั้งไว้บนชานเรือน มีความเพลิดเพลินสงบสุขตามอัตภาพของตน และนี่คือภาพไม้ญี่ปุ่น ไม้ญี่ปุ่นก็คือไม้ตัดชนิดหนึ่งของไทยเราแต่เป็นไม้แคระ เข้าทำนองบอนไซของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นเองเขาก็ยอมรับว่า บอนไซของเขาได้ด้ารับมาจากจีน ไม้ญี่ปุ่นหรือไม้แคระของไทยเราในสมัยก่อนก็ได้ด้ารับมาจากจีนเหมือนกัน เพียงแต่เป็นการเข้าใจคลาดเคลื่อนของคนไทยว่าไม้ที่มีกำเนิดรากเหง้ามาจากญี่ปุ่น

กระผมขอพาท่านมาถึงเรื่อง “ต้นไม้ใหญ่” ต้นไม้ใหญ่คนไทยเรานำมาปลูกตามวัดวาอารามมานานแล้ว ความงามของต้นไม้ใหญ่ถ้าจะดูแล้วมีหลายลักษณะหลายแบบด้วยกัน (ฉายภาพสไลด์บริเวณหน้าวัดเฉลิมพระเกียรติฯ อันร่มรื่นไปด้วยแมกไม้) ความงามในลักษณะนี้แฝงไว้ด้วยสภาพที่ฝรังเขาเรียกว่า “austerity” คือมีความเคร่งขรึมสงบและดูน่ากลัวนิด ๆ นี่คือภาพด้านหน้าวัดเฉลิมพระเกียรติฯ สิ่งที่ทำให้เกิดความงามลักษณะนี้ก็คือหมู่แมกไม้อันร่มครึ้มซึ่งอยู่ส่วนหน้า (foreground) ของภาพ ลึกเข้าไปตรงกลางของภาพจะเกิด dramatic effect คล้ายกับตุลศคร คือมีความตื้นเต้น ในภาพนี้จะมีความมืดและความสว่างสลับกันไปจนถึงตัวพระอุโบสถ คนที่ช่างสังเกตจะสัมผัสความจริงในเรื่องนี้ พระอารามแห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม-

ราชินีนาถทรงโปรดเป็นอันมาก หากเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคผ่านวัดนี้ คราใด ก็มักจะเสด็จขึ้นประทับทอดพระเนตรชมวัดภายในเวลาอันสมควร แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินต่อไป^๖ ที่วัดนี้ก็เช่นกัน ในภาพนี้เป็นภาพพระอุโบสถที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์แล้ว ถ้าในภาพนี้ขาด foreground และ background ที่เป็นต้นไม้อันร่มครึ้มเขียวขจีเสียแล้ว ภาพของพระอุโบสถจะลดทั้งความงามและบรรยากาศที่ก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะลงไปมาก กระผมยังจำได้ว่า ครั้งหนึ่งเมื่อกระผมได้ไปถ่ายรูปที่วัดเฉลิมพระเกียรติฯ นี้ ที่บริเวณหน้าวัดกระผมได้เห็นเด็กหัวจุกสองคน ตอนแรกคิดว่ากุมารทองเสียอีก แก่แต่งตัวแบบเด็กไทยโบราณ ไว้จุกเสียด้วย คนหนึ่งอยู่ในชุดสีชมพู อีกคนหนึ่งในชุดสีเขียวตองอ่อน วิ่งเล็กลู่มาทางกระผม ประเดี๋ยวเดียวก็มียักษ์ใหญ่อ้วนพุงพลุ้ยไว้หางเปียเสียด้วย เหมือนยักษ์ในตะเกียงอะลาตินไม่มีผิด วิ่งไล่กวาดเด็กตะโพง ๆ มา กระผมก็ถึงบางอ้อ ไม่ใช่กุมารทองหรือยักษ์อะไร เขากำลังถ่ายหนังกันอยู่แถวนี้ นั่นเอง โดยที่เห็นวัดนี้มี location เหมาะ ไม่ต้องไปสร้างฉากให้เสียสตางค์ ผู้สร้างหนังเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ มักชอบมาถ่ายหนังที่วัดนี้ เพราะที่หน้าวัดมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นร่มครึ้มและมีกำแพงซึ่งมีใบเสมาคล้ายกำแพงวังหรือกำแพงเมืองในสมัยโบราณ

อีกวัดหนึ่งคือ “วัดพระปฐมเจดีย์ฯ” วัดพระปฐมเจดีย์นี้นับเป็นตัวอย่างสำคัญในการใช้ต้นไม้ใหญ่ตกแต่งบริเวณศาสนสถาน และต้นไม้ใหญ่ก็เป็นไม้ที่มีกล่าวไว้ในพระพุทธรูปประวัติ กระผมชอบนำท่านชมภาพลานกว้างหน้าวัดและองค์พระปฐมเจดีย์เสียก่อน ภาพนี้ได้ถ่ายมาประมาณสิบกว่าปีมาแล้ว จะเห็นว่ายังเป็นระเบียบเรียบร้อยและสะอาดสะอ้านดี แต่เดี๋ยวนี้ตอนเย็น ๆ ลานกว้างนี้ได้กลายเป็นสวนอาหารไปแล้ว มีรถขายอาหารมาจอดตั้งโต๊ะตั้งเก้าอี้ขายอาหารเต็มไปหมด ทำให้ปูชนียสถานที่สำคัญที่สุดแห่งนี้ของชาติด้อยความงามและความเป็นระเบียบเรียบร้อยลงไปมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระปฐมเจดีย์องค์นี้ครอบซากขององค์เดิม เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จรุดงควัตรมาทอดพระเนตรซากพระเจดีย์ใหญ่ที่วານี้ และได้เสด็จกลับไปทูลขอพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงปฏิสังขรณ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริศความว่า พระเจดีย์นั้นอยู่ห่างไกล และอยู่ในป่าชัฏ

ยากที่จะทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ ก็เลยยังไม่ทรงจัดการใด ๆ จวบจนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสวยราชสมบัติ พระองค์ท่านก็ได้ทรงดำริในเรื่องนี้ และได้ทรงเริ่มการสร้างพระปฐมเจดีย์องค์นี้ครอบซากองค์เดิม พระปฐมเจดีย์นี้มาสร้างเสร็จเรียบร้อยในสมัยรัชกาลที่ ๖ และถือว่าเป็นปูชนียสถานที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ เราได้พบว่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ได้มีการปลูกต้นไม้กันแล้วทั้งชานบนและชานล่างที่อยู่รอบองค์พระเจดีย์ โดยเฉพาะชานบนจะมีการปลูกต้นไม้ขนาดเล็กหรือขนาดย่อม ไม่ปลูกต้นไม้ขนาดใหญ่ เพราะเกรงว่าถ้าปลูกต้นไม้ขนาดใหญ่ หากถูกพายุพัดโค่นล้มลง ก็อาจจะก่อความเสียหายแก่สิ่งก่อสร้างใกล้เคียงได้ เกิดเรื่องยุ่งเรื่องลำบากขึ้นมาต้องเสียเงินเสียทองเสียเวลา มาซ่อมแซมกันใหม่ เพื่อตัดปัญหานี้ คนสมัยก่อนซึ่งเขาฉลาดมาก เขาจึงเลือกต้นไม้ขนาดย่อมชนิดที่มีรากจับยึดดินได้ดีเช่นต้นลั่นทมมาปลูก โดยเฉพาะต้นลั่นทมนี้ กระผมยังไม่เคยเห็นต้นลั่นทมโคนสลักที่ ต้นไม้ชนิดนี้รากจับยึดดินยึดหินได้มั่นคงจริง ๆ ไม่เช่นนั้นแล้วจะอยู่บนภูเขาที่มีลมมีพายุพัดโกรกรัดได้อย่างไร และนี่คือความงามของดอกลั่นทม (ฉายสไลด์ดอกลั่นทมในระยะใกล้) กระผมขอต่อไปเรื่องเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ปูชนียสถานแห่งนี้ มีต้นไม้ที่มิกกล่าวไว้ในพระพุทธรูปประวัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงเลือกต้นไม้ที่มิกกล่าวไว้ในตอนที่ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว คือตอนที่เสวยวิมุตติสุข การเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธองค์นานถึง ๗ สัปดาห์ หรือ ๔๙ วัน ในคัมภีร์ต่าง ๆ ได้กล่าวไว้ว่า ในช่วงเวลานี้พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้เสด็จไปไกลจากที่ที่ทรงตรัสรู้เท่าใดนัก คือประทับบนเวียนใกล้ ๆ แถวนั้นนั่นเอง แต่พอก่อนวันที่จะทรงแสดงปฐมเทศนาเพียงหนึ่งวัน ท่านก็เสด็จจากที่ตรัสรู้ คือ พุทธคยามาถึงอิสิปตนมฤคทายวันเมืองสาธัญคนาหรือสาธนาถ์ ภายในหนึ่งวันเท่านั้นเพื่อทรงแสดงปฐมเทศนา ทำได้อย่างไร? ถ้าพิจารณาด้วยเหตุด้วยผลแล้ว ในแง่สรีรศาสตร์ พระพุทธเจ้าก็คือมนุษย์เราธรรมดา แต่พระองค์ทรงมีพระปรีชาญาณอันสูงส่งและประเสริฐยิ่ง สามารถตรัสรู้เข้าใจเรื่องสัจธรรมได้อย่างล้าลึกเป็นที่สุด ไม่สามารถเสด็จไปถึงปัจุบันเดียวได้ภายในวันเดียว ระยะทางจากพุทธคยาถึงสาธนาถ์โดยทางรถไฟก็ราว ๒๔๐-๒๕๐ กิโลเมตร รถไฟอินเดียวิ่งช้าเหมือนรถไฟไทยก็

กินเวลาราว ๔ ชั่วโมงครึ่งถึง ๕ ชั่วโมง และถ้ายังเป็นเส้นทางเสด็จพุทธดำเนิน ซึ่งจะต้องอ้อมผ่านป่าผ่านเขาข้ามน้ำข้ามห้วยด้วยแล้ว คงจะต้องไกลกว่านี้ อาจจะร่วม ๓๐๐-๓๕๐ กิโลเมตรก็ว่าได้ ในช่วงเวลานับตั้งแต่วันวิสาขบูชา(วันตรัสรู้) จนถึงวันอาสาฬหบูชา (วันแสดงปฐมเทศนา) ห่างกัน ๕๙ วัน พระพุทธเจ้ากว่าท่านจะเสด็จจากที่ตรัสรู้ก็เริ่มต้นสัปดาห์ที่สอง หมดไป ๗ วันแล้ว และในสัปดาห์ที่หกนั้น ฝนตกตลอดสัปดาห์ เดินทางไม่ได้ หมดไปอีก ๗ วัน เหลือเวลาการเดินทางจริงๆ ก็ ๔๕ วัน ระยะทางร่วม ๓๕๐ กิโลเมตร ใน ๔๕ วัน เฉลี่ยวันหนึ่งๆ ก็คงเสด็จพุทธดำเนินราว ๖ ถึง ๘ กิโลเมตร พอดีสำหรับผู้บำเพ็ญพรตอย่างพระพุทธองค์ที่จะต้องทรงแฉะตามหมู่บ้านเพื่อรับภิกขาหาร และทรงหาที่สงบสัจประทับไตรตรองเพื่อที่จะทรงเตรียมประกาศธรรมในวาระแรก^๑ และอีกประการหนึ่ง ถ้าจะพิจารณาในด้านพฤกษศาสตร์แล้ว ต้นไม้ต่าง ๆ ที่มีกล่าวไว้ในช่วงเวลาที่พระพุทธองค์เสวยวิมุตติสุข ก็เป็นต้นไม้ต่างพันธุ์ต่างชนิดกัน บ้างก็ชอบขึ้นในที่ดอน บ้างก็ชอบขึ้นในที่ลุ่มริมน้ำ ซึ่งตามธรรมชาติไม่อาจจะอยู่ในที่แห่งเดียวกันหรือใกล้กัน และนี่ก็เป็นการชี้ให้เห็นว่า ในช่วงเวลาที่พระพุทธองค์เสวยวิมุตติสุขนั้น ท่านได้เสด็จผ่านไปตามภูมิประเทศที่มีลักษณะต่างกันไป

กระผมขอกกล่าวถึงต้นไม้ต้นหนึ่งในช่วงเสวยวิมุตติสุขแต่ไม่มีบนลานพระปฐมเจดีย์ก่อน นั่นคือ “ต้นจิก” หรือ “ต้นมุจลินท์” ในพระพุทธประวัติได้กล่าวไว้ว่า ในสัปดาห์ที่หก ขณะที่พระพุทธองค์เสวยวิมุตติสุข เกิดลมหนาวและฝนตกหนัก ได้มีพญานาคตนหนึ่งนามว่าพญามุจลินท์ ได้เข้ามากระทำอัญชลีพระพุทธองค์ แล้วค่อยๆ ขดตัวล้อมและแผ่พังพานปรกพระพุทธองค์แบบนี้ นี่เป็นภาพผนังในพุทธสถานแห่งหนึ่งในลังกา ถ้าดูแล้วคล้ายๆ แมงมุมไข เวลาไขก็จะมีวนตัวล้อมไปรอบๆ เพื่อให้ความอบอุ่นแก่ไข แล้วเอาหัวขบลงไปบนไขลูกลอยอด และนี่ก็คือความเป็นไปได้เกี่ยวกับพระพุทธองค์ที่ชาวลังกาเขาถือว่าเป็นเช่นนี้ เขาพยายามเขียนต้นมุจลินท์ให้เหมือนต้นมุจลินท์ตามที่เขาเห็นให้ปรากฏในงานจิตรกรรมของเขา นี่ถ้าคนไทยดูภาพนี้ จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าถูกจรัด! ไทยเราจึงนิยมให้พระพุทธรูปงามสง่ากว่าแบบนี้ (แบบลังกา) คือให้ประทับบนขนดและมีพังพานเหนือพระเศียรของพระพุทธรูป ซึ่งดูงามสง่าดี แต่อย่างไรก็ตามจิตรกรไทยที่วาด

พระพุทธรูปปางนี้ จะไม่ค่อยเข้าใจเรื่องต้นมุจลินท์ คือเขียนไม่เหมือนต้นมุจลินท์จริง ๆ คนอินเดียเขาเรียกต้นมุจลินท์ว่า “มุคาลินดา” (mucalinda) ต้นมุจลินท์หรือต้นจิกนี้แสดงว่าพระพุทธรองค์เสด็จผ่านไปในที่ลุ่ม บางแห่งคงต้องมีน้ำขัง เพราะต้นจิกจะขึ้นตามชายน้ำเท่านั้นซึ่งเป็นที่เปียกที่ชุ่ม (ฉายภาพพระพุทธรูปปางนาคปรกสมัยลพบุรี) นี่คือพระพุทธรูปที่ประทับนั่งบนพญามุจลินท์นาคราชอย่างงามสง่าเป็นพระพุทธรูปประจำผู้ที่เกิดในวันเสาร์

ต่อไปกระผมขอกล่าวถึง “การปลูกต้นไม้ใหญ่บนชานพระปฐมเจดีย์” (ฉายภาพผนังพระปฐมเจดีย์) ที่เห็นเป็นวงกลมใหญ่ล้อมรอบพระเจดีย์นั้นคือบริเวณชานบนหรือเทอเรซ (terrace) บน และที่เห็นเป็นสี่เหลี่ยมใหญ่ล้อมวงกลมนั้นคือบริเวณชานล่างหรือเทอเรซล่าง ที่บริเวณชานบนหน้าพระวิหารพระนอนด้านทิศตะวันตก ตรงนี้คือต้นโพที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปลูก และที่มุมชานล่างทั้งสี่คือต้นโพสี่ต้นที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ปลูกไว้ และที่ชานล่างด้านทิศตะวันตก ท่านเห็นต้นไม้ที่เรียงรายอยู่ ๕ ต้นนี้ คือ ต้นโพ ต้นเกต ต้นกร่าง ต้นหว่า และต้นรัง อย่างต้นโพนี้ในสมัยก่อนตั้งแต่สมัยสุโขทัยมา เราได้มาจากลังกาทั้งสิ้น ไม่สามารถนำต้นโพมาจากพุทธคยาโดยตรง โพลังกาก็เป็นโพที่สืบเชื้อสายโดยตรงจากโพพุทธคยา เพราะพระเจ้าอโศกมหาราชได้พระราชทานและนำมาปลูกที่เมืองอนูราชปุริบนเกาะลังกาเมื่อครั้งกระโน้น โพลังกาได้เข้ามาสู่กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์โดยลำดับ แต่โพที่รัชกาลที่ ๔ ทรงปลูก (ฉายสไลด์ภาพต้นโพที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปลูก) และโพที่มุมชานล่างทั้งสี่ต้นนี้เป็นโพที่มาจากพุทธคยาโดยตรง คนที่นำโพเหล่านี้เข้ามามิได้เป็นคนอินเดีย แต่เป็นชาวอังกฤษชื่อ ดอกเตอร์ จอห์น สไควร์ (Dr. John Squire) ซึ่งเป็นพระสหายคนหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โพทั้งห้าต้นนี้ที่มาจากพุทธคยา เราเรียกว่า “โพศรีมหาโพธิ์” แต่โพต้นที่ขึ้นอยู่หัวแถวไม้ทั้ง ๕ ต้นนี้ จะเป็นโพศรีมหาโพธิ์หรือโพลังกากระผมยังหาหลักฐานไม่พบ ถ้าเราไปที่พุทธคยา ขอให้แขกพาไปดูต้นโพ (ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้) แขกจะไม่รู้จัก แต่ถ้าบอกเขาว่าต้น “ปีปาล” (pipal) เขาจะรู้จักร้องกะไฮ้กะเฮ้พาไปดู นี่แหละต้นปีปาลอยู่ที่นี้ ต้นถัดไปคือ “ต้นเกต” หรือ “ราชายดนะ” ไม้ชนิดนี้ชอบขึ้น

ในที่แห่งแล้งที่ดอนที่สูง ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระพุทธองค์เสด็จผ่านภูมิประเทศที่สูงชันและมีความแห้งแล้งมากขึ้น ต่อไปเป็น “ต้นกร่าง” ต้นกร่างนี้ในภาษาบาลีเขาเรียกว่า “พหูปัตตนิโครธ” พหูแปลว่ามาก ปุตตะแปลว่าบุตรหรือลูก นิโครธแปลว่าต้นไทร รวมความว่า ต้นไทรที่มีลูกมากนั่นเอง นี่คือนต้นกร่าง และที่เขาบอกว่าอาการของคนบางคนนั้นดูมันกร่าง ๆ ขอบกล ก็ลองสังเกตลักษณะของต้นกร่างดู กิ่งของไม้นั้นมันจะยื่นแก้ง่ามออกไปรอบต้น เหมือนนกเงือกโตที่เวลาเดินมักจะกางข้อศอกส่ายไปส่ายมาให้ดูน่าเกรงขาม แต่ต้นกร่างนี้เป็นนกเงือกโตใจดี คือมีลูกตก ลูกเมื่อสุกมีสีส้มออกแดง พวกนกชอบกินมาก แต่กระผมยังไม่เคยลองชิม ลูกกร่างสุกนี้ว่ามีรสชาติเป็นอย่างไร มาถึงอีกต้นเป็นต้นที่สี่คือ “ต้นหว่า” ชาวอินเดียเขาเรียกว่า “แจมบูล” (jambul) ก็คือชมพู่นั่นเอง ที่ชาวอินเดียเขาเรียกประเทศของเขาว่าชมพูทวีปนั้น ก็หมายความว่าทวีปที่มีต้นหว่านั่นเอง ต้นที่ห้าหรือต้นสุดท้ายคือ “ต้นรัง” เป็นต้นไม้ที่แต่ก่อนเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานภายใต้ต้นรังคู่ แต่มาตอนหลังได้พิสูจน์ว่าเป็น “ต้นสาละอินเดีย” และไม่ใช่สาละลังกาด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เราจะเห็นว่าศิลปะในการออกแบบและตกแต่งสวนไทยนั้นมันจะค่อยๆ กระจายเข้ามาทางแบบอย่างตะวันตก (ฉายภาพสลิดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภาพฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม แสดงการจัดตกแต่งสวนที่ได้รับอิทธิพลทางตะวันตก) ในตอนนั้นไทยเราพยายามทำแทบทุกสิ่งทุกอย่างให้คล้ายตามตะวันตกหรืออสังคคตประเทศ แม้แต่การตกแต่งสวนก็รับเอาแบบอย่างจากทางตะวันตกมาทำ ในภาพนี้เราจะเห็นว่าแม้จะรับเอาวิธีการและศิลปะจากทางตะวันตกเข้ามาบ้างแต่แต่ลักษณะที่แสดงออกว่าเป็นสวนไทยยังอยู่ครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งนับว่าเป็นความชาญฉลาดของคนไทยโดยแท้ ภาพนี้เป็นภาพที่หาดูได้ยากมาก กระผมได้ไปถ่ายภาพนี้ที่ผนังในพระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งนับได้ว่าเป็นภาพแสดง concept ของการตกแต่งสวนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้อย่างชัดเจนที่สุด (ฉายสลิดภาพสังฆนายก ฉอม บัณฑิตส์ ปาลเลอกัวซ์) กระผมจะผ่านท่านผู้นี้ไปเสียมิได้ นี่คือนท่านสังฆนายก ฉอม บัณฑิตส์ ปาลเลอกัวซ์ ท่านเป็นผู้ที่สนทนสนมเป็นอย่างมากกับรัชกาลที่ ๔ เมื่อครั้งยังทรงเป็นเจ้าฟ้ามงกุฏ

ทรงผนวชอยู่ที่วัดราชาธิวาส ท่านได้กราบทูลขอร้องเจ้าฟ้ามงกุฎว่า ถ้าเสด็จจรดงค์ไปที่ไหนในถิ่นห่างไกล ไปพบเห็นต้นไม้อะไรแปลก ๆ ถ้าทรงเก็บนำมาพระราชทานให้ก็จะดีใจมาก แต่ถ้าทรงเก็บมาไม่ได้ก็ขอให้ทรงบันทึกไว้ ท่านपालเลอก้าวสนใจต้นไม้เมืองไทยมาก และเมื่อท่านเขียนหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งในชื่อที่แปลเป็นภาษาไทยว่า “เล่าเรื่องเมืองสยาม”^{๑๐} ก็มีตอนหนึ่งเล่าถึงไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นในเมืองไทยไว้อย่างน่าสนใจมาก กระผมคิดว่านับตั้งแต่ลาลูแบร์มาก็ถึงท่านपालเลอก้าวสนี่แหละ ที่สนใจต้นไม้ดอกไม้ผลไม้เมืองไทยและได้เขียนบันทึกรายละเอียดไว้อย่างน่าฟังมาก และก็สังฆนายกपालเลอก้าวสนี่เอง ที่ได้เคยกราบทูลรัชกาลที่ ๔ ว่า ต่างประเทศ (ทางตะวันตก) เดียวนี้เขาเจริญมาก เขามี greenhouse (เรือนกระจกสำหรับปลูกต้นไม้) สามารถที่จะนำต้นไม้เมืองร้อนไปปลูกไว้ได้ ทั้ง ๆ ที่เป็นเมืองหนาวมีหิมะตก ภายใน greenhouse สามารถควบคุมอุณหภูมิและความชื้นให้พอเหมาะจนต้นไม้เมืองร้อนสามารถอยู่ได้ อย่างต้นกล้วยก็สามารถออกเครือออกหวีได้เช่นนี้เป็นต้น ภาพที่เห็นนี้เป็น greenhouse ขนาดมหึมา อยู่ชานกรุงลอนดอนมีชื่อว่า “The Crystal Palace”^{๑๑} และท่านपालเลอก้าวสนยังกราบทูลอีกว่า ในฝรั่งเศสที่กรุงปารีส เขาก็มี greenhouse เหมือนกัน มีการรวบรวมพันธุ์ไม้เมืองร้อนนานาชนิดและได้นำมาปลูกไว้ ในภาพนี้เราจะเห็นไม้เมืองร้อนซึ่งเป็นพวกปาล์มที่มีขนาดใหญ่มาก มีหม่อมสองคนนั่งอยู่ใต้ต้นปาล์ม เป็นการเปรียบเทียบทางสัดส่วนไปในตัวว่าปาล์มนี้โตใหญ่เท่าใด

ต่อไปขอพูดถึงการเดินทางย้ายถิ่นของต้นไม้ ในรัชกาลที่ ๔ ไม้ต่างถิ่นเริ่มทยอยเดินทางเข้ามาประดับสวนไทย และพวก “กุหลาบ” พันธุ์ต่าง ๆ ก็ค่อย ๆ ทยอยกันเข้ามาเป็นอันมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ นอกจากนี้ก็มีพวกกล้วยไม้ พวกหนั้วว พวกบอน พวกโกสน ก็ไม่น้อยหน้า ก็ได้เข้ามาและนิยมปลูกเล่นกันอย่างกว้างขวาง ภาพนี้คือ “ต้นกล้วยพัด” ภาพต้นกล้วยพัดขนาดใหญ่นี้ฝรั่งได้ถ่ายรูปที่สวนพฤกษศาสตร์ที่เมืองโบกอร์บนเกาะชวา (อินโดนีเซีย) ตามจริงแล้วพืชนี้เดินทางมาไกลมาก นักพฤกษศาสตร์เขาบอกว่าดั้งเดิมมันอยู่ที่เกาะมาดากัสการ์นั่นเอง ซึ่งเป็นเกาะอยู่ทางตะวันออกของทวีปแอฟริกา ได้เดินทางแพร่ไปตามอาณานิคมต่าง ๆ ของพวกฝรั่ง และได้มาถึงเมืองปัตตาเวีย โบกอร์ สุราบายา ซึ่งขณะนั้นเป็น

เมืองขึ้นของฮอลันดา และในสมัยรัชกาลที่ ๕ ข้าหลวงใหญ่ที่เมืองปัตตาเวียได้ส่งต้นกล้วยพัดเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ท่านทรงมีรับสั่งให้มาปลูกไว้ที่หน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามดังที่ท่านเห็นอยู่ทุกวันนี้ การนำไม้ต่างถิ่นที่แปลก ๆ มาปลูกไว้เช่นนี้ มิใช่เป็นการเพื่อฝรั่งแต่เรียกได้ว่า คนไทยเรานี้ถ้าเผื่อได้ของแปลกอะไรมาก็จะนำมาถวายเป็นพุทธบูชา วัดพระศรีรัตนศาสดารามที่มีต้นกล้วยพัดนี้ก็เริ่มมีมาตั้งแต่การบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เมื่อกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๑๐๐ ปี และก็ปลูกซ่อมแทนกันเรื่อยมาหากเมื่อต้นเดิมทรุดโทรมหรือตายไป เป็นการรักษาตำนานเก่าเอาไว้ “บัววิคตอเรีย” ก็เช่นกัน ถิ่นฐานเดิมอยู่ไกลมาก อยู่ถึงลุ่มแม่น้ำอะเมซอนในอเมริกาใต้ เข้ามาถึงเมืองไทยในรัชกาลที่ ๕ นี้เหมือนกัน

พืชประดับสวนประเภทสุดท้ายที่กระผมจะขอล่าวถึงก็คือ “หญ้า”^{๑๒} หญ้านี้ท่านคงจะทราบแล้วว่า เป็นพืชจำพวกเดียวกับต้นไผ่ แต่เดิมคนจีนเขาปลูกกันแต่เขาไม่ได้ปลูกเป็นสนามหญ้า เขาปลูกในพื้นที่เล็ก ๆ นี่คือภาพพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งฝรั่งเขียนไว้ ท่านจะเห็นพระที่นั่งอภรณ์ภิโมกข์ปราสาทขณะนั้นยังไม่ได้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ลานทั้งหมดจะปูด้วยแผ่นหิน แต่เมื่อสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้นแล้ว ก็ได้มีการปลูกหญ้าทำสนามหญ้าขึ้นหน้าพระที่นั่งองค์นี้ และสนามหญ้านับได้ว่าเป็นสนามหญ้าแห่งแรกในประเทศไทย การปลูกหญ้าและการทำสนามหญ้านี้บางคนอาจจะคิดเป็นเรื่องง่าย ๆ มีหญ้าแล้วก็ปลูกกันไป ทำอย่างนั้นไม่ได้ ท่านอาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ที่ล่วงลับไปแล้ว ท่านได้เคยบอกกระผมว่า การทำสนามหญ้าไม่ใช่ของง่าย ๆ ทำแล้วมีดูแลรักษาทอดทิ้งไปก็ไม่ได้ ท่านให้สูตรสำคัญไว้คือ หนึ่งจะต้องตัดอยู่อย่างสม่ำเสมอ สองเมื่อตัดแล้วจะต้องรดด้วยลูกกลิ้งอย่างสม่ำเสมอ และสามจะต้องรดน้ำทุกวัน ถ้าฝนไม่ตกลงมา คือรดน้ำอย่างสม่ำเสมอ คือ ตัด รด รดน้ำ การที่มีสนามหญ้าราบเรียบเขียวขจีงดงามเช่นนี้ ก็ต้องมีเครื่องตัดหญ้า การที่จะเอากรรไกรเล็มต้นไม้ไปตัดก็บ๊าย ๆ แบบนั้นมันก็ไม่ได้ เปลืองแรงงานและตัดได้ไม่สวยงาม จะต้องมีเครื่องตัดหญ้าด้วยแรงคนหรือแรงเครื่องจักร ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เกิดมีสนามหญ้านี้ขึ้นเป็นแห่งแรกในเมืองไทย นับเป็นสนามหญ้าประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือสนามหญ้าหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการตัดถนนในกรุงเทพฯ ขึ้นมากมายหลายสาย การคมนาคมที่เคยสัญจรไปมากันทางน้ำก็เปลี่ยนเป็นทางบกตามถนนหลายสายที่ตัดขึ้นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรปถึง ๒ ครั้ง ได้ทอดพระเนตรเห็นความเจริญของประเทศต่าง ๆ เมื่อเสด็จกลับมาถึงเมืองไทย ก็ได้โปรดฯ ให้ตัดถนนแล้วก็ปลูกต้นไม้สองข้างถนนเป็นที่งดงามและร่มรื่น นี่เป็นภาพถนนพระรามที่ ๕ ต้นมะขามอันเก่าแก่เหล่านี้ รัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้ปลูกไว้ แม้บางต้นจะทรุดโทรมตายไป ทางกรุงเทพมหานครก็ได้ปลูกซ่อมเพื่อให้เป็นแถว เป็นระเบียบอย่างที่เราเห็นกันเช่นนี้ ถนนสายนี้เป็นถนนที่ร่มรื่น และเป็นตัวอย่างที่ดีมากในการปลูกต้นไม้ริมถนนที่เราควรถือเป็นแบบอย่าง ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ และนี่คือน้ำพุ (ฉายสไลด์ภาพในบริเวณพระราชอุทยานสราญรมย์) ในเมื่อเรามีกระแสไฟฟ้าขึ้นแล้ว ก็สามารถมีน้ำพุ แทนน้ำพุที่เราสั่งเข้ามาจากฝรั่งเศส สวยงามมาก ขอให้สังเกตว่าการตกแต่งสวนเริ่มเป็นสากลมากขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งที่เป็นของไทยดั้งเดิมเช่นศาลาพักร้อนก็ไม่ค่อยนิยมสร้างกันแล้ว กลับเป็น pavilion หรือ กระโจมแต่ตรงตามแบบตะวันตกไปเลย ถ้าหากพิศอย่างผาดๆ ก็คิดว่าเป็นสวนในเมืองฝรั่ง และนี่ก็คือ “พระราชอุทยานสราญรมย์” ซึ่งปัจจุบันอยู่ในความดูแลของกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินและโปรดฯ ให้สร้าง “สวนลุมพินี” ขึ้น เพื่อประชาชนจะได้ใช้เป็นที่พักผ่อน ถือได้ว่าเป็นสวนสาธารณะ หรือ public park ที่แท้จริงแห่งแรกของเมืองไทย การที่พระราชทานนามว่าสวนลุมพินีก็เพื่อให้สถานที่นี้มีความศักดิ์สิทธิ์ มิให้คนรุ่นหลังเบียดเบียนพระราชประสงค์ของพระองค์ท่าน โดยการเปลี่ยนสภาพของสถานที่นี้ไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น สวนลุมพินีจะต้องเป็นสาธารณสมบัติของคนไทยทุกคนไปชั่วกาลนาน

กระผมขอพาท่านมาสู่กาลเวลาในปัจจุบัน คือนำท่านมาถึง “สวนหลวง ร.๙” สวนอันงดงามแห่งนี้นอกจากจะได้พัฒนาขึ้นเป็นสวนไทยที่มีความเป็นสากลจนเต็มรูปแบบ ยังเป็นสวนที่มีความร่มรื่น และเป็นสวนที่มีความหลากหลายในองค์ประกอบต่าง ๆ มีสนามหญ้าอันกว้างขวาง มีหอพิพิธภัณฑน์ มีลานออกกำลังกาย มีสวนนานาชาติ นับว่าครบตามวัตถุประสงค์ของการสร้างสวนสาธารณะแบบ

สากลทีเดียว โดยเฉพาะสวนนานาชาติ มีทั้งสวนอังกฤษ สวนฝรั่งเศส สวนอเมริกัน สวนญี่ปุ่น สวนจีน แม้ว่าแต่ละสวนจะมีขนาดเล็ก แต่ก็แสดงออกถึงลักษณะประจำชาติได้เป็นอย่างดี ทำให้คนที่เข้าไปเที่ยวสวนได้ดูว่าสวนของแต่ละชาติมีลักษณะเป็นอย่างไร เป็นการเรียนรู้และสัมผัสได้ในระยะเวลาอันสั้น ไม่ต้องไปถึงเมืองนอกเมืองนา และเมื่อเดินมาถึงบริเวณกระโจมแดร์นี่ ก็จะบ่งบอกว่าสวนไทยได้คลี่คลายเข้าสู่ความเป็นสากลแล้วอย่างเต็มตัว กระผมก็ขอมาถึงภาพสุดท้ายเย็นวันหนึ่งในเดือนเมษายนของปีที่แล้ว (พ.ศ. ๒๕๓๘) วันนั้นกระผมพาลูกศิษย์คนหนึ่งให้ไปช่วยถ่ายภาพคือคุณนพคุณ ต่อวงศ์ เรากำลังจะเดินออกจากสวนแห่งนี้ แต่พอหันหลังกลับไปดูหอรขมมงคล ก็เห็นภาพที่ทำให้เกิดความประทับใจเป็นที่สุด ถ้ากระผมบรรยายด้วยคำพูดก็ไม่มีใครเชื่อ ต้องขอนำภาพนี้มาแสดง ก็คือลำแสงสุดท้ายของดวงอาทิตย์อันเสมือนสปอตไลท์นับพันนับหมื่นดวงฉายมาที่หอรขมมงคล ทำให้หอรขมมงคลสว่างไสวอย่างน่ามหัศจรรย์ท่ามกลางบรรยากาศโดยรอบที่เริ่มจะมืดแล้ว เพราะขณะนั้นเย็นมากแล้วใกล้จะพลบค่ำ กระผมได้ให้ลูกศิษย์รับถ่ายภาพนี้ไว้ทันที และนำภาพหอรขมมงคลอันจรัสแสงมาให้ท่านชมในโอกาสนี้ ซึ่งกระผมถือเป็นนิมิตหมายอันดียิ่ง เป็นสิ่งที่น้อมให้รำลึกถึงองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้น และทรงเปี่ยมไปด้วยคุณธรรมความดีอันประเสริฐยิ่งทุกประการ ซึ่งได้สถิตอยู่ในจิตใจของคนไทยทุกผู้ทุกนาม ขอพระองค์จงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

เนื่องจากเวลาแสดงปาฐกถาที่กำหนดไว้ได้สิ้นสุดลงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาตจบการแสดงปาฐกถาแต่เพียงเท่านี้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

คำอธิบายเชิงอรรถ :

^๑วัตถุประสงค์ในการจัดสร้าง “สวน” อาจประมวลได้เป็น ๙ หัวข้อดังนี้ :-

(๑) เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ทั้งที่เป็นของส่วนตัวและเป็นสาธารณสมบัติ

(๒) เป็นที่ชื่นชมความงดงาม และ สัมผัสความร่มรื่น อันเกิดจากการผสมผสานระหว่างธรรมชาติ กับฝีมือการสร้างสรรค์และการตกแต่งของมนุษย์

(๓) เป็นสถานที่ประดับบารมีและแสดงความเจริญของประเทศชาติ เช่น สวนที่พระราชวังแวร์ซายส์ ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งกรุงฝรั่งเศส และ สวนขวาในพระบรมมหาราชวังของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อให้ประเทศเพื่อนบ้านทราบว่า ไทยเราเข้าสู่สมัยครึ่งบ้านเมืองดี

(๔) เป็นสถานที่ได้มาซึ่งส่วนต่าง ๆ ของพืชที่ปลูกไว้ เช่น ลูกดอก และใบเป็นอาหารและยา ดอกนำมากลั่นเป็นน้ำหอม ฯลฯ

(๕) เป็นแหล่งรวบรวมพืชประจำถิ่น พืชต่างถิ่น และพืชหายาก ไว้เพื่อการศึกษาค้นคว้า การอนุรักษ์ และ การขยายพันธุ์ตามหลักวิชาพฤกษศาสตร์

(๖) เป็นสถานที่ที่สร้างขึ้นเพื่อมอบแต่ศาสนานั้น ๆ ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา เช่น การสร้างสวนและการปลูกต้นไม้ใหญ่ตามวัดวาอาราม เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและเพื่อน้อมรำลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

(๗) เป็นสถานที่ก่อให้เกิดอากาศบริสุทธิ์หรือเป็นปอด แก่บริเวณใกล้เคียงที่แวดล้อมสวนนั้น ๆ

(๘) เป็นแหล่งให้ภัยทานหรือให้ความไม่มีภัยแก่สัตว์ต่าง ๆ ที่เข้ามาอาศัย และมีชีวิตอย่างมีความสุขตามธรรมชาติของสัตว์นั้น ๆ สัตว์เหล่านั้นได้แก่ พวกนก พวกปลา และสัตว์เล็กสัตว์น้อยอีกนานาชนิด อนึ่ง สวนหรือแหล่งดังกล่าวนี้ในภาษาอังกฤษเรียกว่า “sanctuary”

(๙) เป็นสถานที่ปลูกฝังให้เยาวชนรักธรรมชาติ เห็นคุณค่า และรู้จักใช้สิ่งแวดล้อมที่ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม เพื่อเป็นประโยชน์แก่ตน และแก่สังคมเมื่อเขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้า

^๒ พระราชอุทยานเท่าที่ปรากฏในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ก็อยู่นอกกำแพงพระราชวังแทบทั้งสิ้น เช่น “สวนขวัญของพระเพื่อนพระแพง” ในลิลิตพระลอ ก็อยู่นอกพระราชวังเพราะต้อง “ลีลาขึ้นช้างเผือก กลับคล้ายเข้าทวารเวียง” (เดินมาขึ้นช้างแล้วก็ขับไป พอเข้าประตูพระราชวัง) แต่ระยะทางจากพระราชวังถึงพระราชอุทยานคงไม่ไกลนัก คือ “ไปประดับหิ้ง ถึงประตูอุทยาน” (ไปไม่นานก็ถึงประตูพระราชอุทยาน) พระราชอุทยาน“สวนหลวงของเมืองไตรดริงส์” ในเรื่องท้าวแสนปมก็อยู่ห่างจากพระราชวังไม่มากนัก ดังที่กล่าวว่า “ครั้นมาถึงสวนหลวง จวนจะล่วงลวงบ่มีหิ้ง”

^๓ แกงเสียงเป็นแกงผักดั้งเดิมของคนไทยโดยแท้ ผักที่สำคัญจะขาดเสียมิได้คือใบแมงลัก และหัวกระชาย และพริกที่ใช้เป็นเครื่องปรุงรสใช้ พริกไทย ซึ่งเป็นพริกท้องถิ่นดั้งเดิมของไทย พริกเทศซึ่งเป็นพริกแห้งเม็ดยาวมาจากต่างประเทศนั้นไม่ใช่

^๔ รูปประติมากรรม “Gate of Hell” หรือทวารแห่งนรก เป็นรูปหน้ายักษ์ที่น่ากลัวกำลังอ้าปากตะโกนร้อง รูปนี้ตั้งประดับอยู่ในสวนของพระราชวัง Orsini ที่ Bomarzo ประเทศอิตาลี

^๕ โปรดดูข้อ (๘) ในเชิงอรรถ ๑

^๖ ศาลาพักผ่อนนั้นนอกจากจะใช้เป็นสิ่งประกอบพระราชอุทยานและสวนอันจะขาดเสียมิได้ในเมืองไทยแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ได้ไปแสดงศิลปวัฒนธรรมไทยให้ปรากฏในต่างประเทศแดนไกลอีกด้วย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรป ก็ได้พระราชทานศาลาโถงทรงไทยสร้างไว้ในสวนสาธารณะ Kurpark เมืองบัตโฮมบวร์ก (Bad Homburg) ในเยอรมนี

อันเป็นเมืองอาบน้ำแร่ที่ได้รับความนิยมอย่างสูงสุดเมืองหนึ่งในยุโรปสมัยนั้น และเมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ก็ได้พระราชทานศาลาโดมทรงไทยอันมีพระนามว่า “พระที่นั่งปาฏิหาริย์ทัศน์” ประดิษฐานไว้ในบริเวณสวนของ Eastwest Center ณ นครไฮโนลลู รัฐฮาวาย ประเทศสหรัฐอเมริกา

^๗ เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ และเจ้าหญิงอเล็กซานดรา แห่งเคนท์ เสด็จพระราชดำเนินไปลอยพระประทีปที่หน้าวัดเฉลิมพระเกียรติฯ เมื่อเสด็จเข้าไปทรงมนัสการพระในพระอุโบสถ ได้ทรงมีพระราชดำรัสกับเจ้าอาวาส (พระปรีชาเฉลิม (ม.ล.ยิ้ม ปาลกะวงศ์)) มีใจความตอนหนึ่งว่า “ได้เคยผ่านมาหน้าวัดนี้ เห็นวัดร่มรื่นดี วันนี้ตั้งใจมาเยี่ยม นำแขกต่างประเทศมาด้วย วัดนี้เป็นวัดประวัติศาสตร์สวยงามมาก ควรจะบูรณะให้รักษาแบบของเดิมไว้”

^๘ คำว่าสารนาถ สันนิษฐานกันว่า เป็นคำที่กร่อนมาจากคำว่า “สร้างคนนาถ” อันแปลว่า “ที่พึ่งของเนื้อ” (สร้างคน = เนื้อหรือกวาง + นาถ = ที่พึ่ง) คือ เนื้อหรือกวางทั้งหลายที่อยู่ในป่านี้จะปลอดภัยมีความสุขเพราะได้พระโพธิสัตว์และพระราชาเป็นที่พึ่ง

^๙ พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมในวาระแรกด้วยการแสดงปฐมเทศนา “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” (พระสูตรที่ว่าด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม) แก่พระปัญจวัคคีย์ อันมี อัญญาโกณฑัญญะ ภัททิยะ วัปปะ มหานามะ และ อัสสชิณ บริเวณแห่งหนึ่งในอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองสารนาถ ปัจจุบัน ณ ที่ทรงประกาศธรรมในวาระแรกนี้ มีธัมเมกขสถูปประดิษฐานอยู่

^{๑๐} หนังสือเล่มที่ท่านสังฆนายก ฉวง บัณฑิต ปาลเลอกัวซ์เขียนขึ้นนี้ มีชื่อในภาษาฝรั่งเศสว่า “La Description du Royaume Thai ou Siam” และได้ตีพิมพ์ครั้งแรกที่กรุงปารีส เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๕

^{๑๑} ในราวตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ในประเทศอังกฤษซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระราชินีนาถวิกตอเรีย ได้มีการสร้าง greenhouse ซึ่งมีขนาดใหญ่มากจนเรียกว่า conservatory ขึ้นหลายแห่ง เช่นที่ **Chatsworth** ใน Derbyshire ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๖ ถึง ค.ศ. ๑๘๕๐ และได้รื้อลงเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๐ สถาปนิกผู้ออกแบบคือ Joseph Paxton และ conservatory หลังนี้ยังได้เป็นต้นแบบให้แก่การสร้าง **The Crystal Palace** อีกสิบปีต่อมา และที่สวนพฤกษศาสตร์ **Kew** ที่กรุงลอนดอนก็มีเรือนกระจกขนาดใหญ่สำหรับปลูกต้นปาล์ม conservatory หลังนี้ซึ่งมีชื่อว่า “Palm House” ได้ออกแบบโดย Decimus Burton และ Richard Turner ได้สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๕ และยังคงอยู่มาจนทุกวันนี้ ส่วน **The Crystal Palace** นั้น เป็นอาคารกระจกขนาดมหึมาซึ่งออกแบบโดย Joseph Paxton ในขั้นแรกสร้างขึ้นที่ Hyde Park ใจกลางกรุงลอนดอนเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๐ และในปี ค.ศ. ๑๘๕๑ ได้รื้อลงและไปสร้างที่ Sydenham ชานกรุงลอนดอน เพื่อเป็นที่สำหรับจัดงานมหกรรมปี ค.ศ. ๑๙๕๑ ปรากฏว่าในงานอันยิ่งใหญ่ครั้งนี้ได้มีการนำเอาต้นไม้เมืองร้อนตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่จากอาณานิคมต่างๆ ของอังกฤษเข้าไปปลูกไว้ภายใน เป็นที่น่าสนใจแก่ผู้เข้าชมเป็นอันมาก อนึ่ง **The Crystal Palace** นี้ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ได้ประสบอัคคีภัยจนต้องรื้อลง ปัจจุบันเราจะเห็นความยิ่งใหญ่ของอาคารหลังนี้ก็เพียงจากภาพที่ได้ถ่ายรูปไว้เท่านั้น

^{๑๒} หญ้าเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวเช่นเดียวกับไม้ และทั้งหญ้าและไม้ต่างก็เป็นพันธุ์ไม้อยู่ในวงศ์เดียวกัน คือ Gramineae แต่โดยที่ไม้มีลำต้นแข็งแรง เนื้อแข็ง และมีก้านใบเห็นได้ชัดเจนกว่าหญ้า นักพฤกษศาสตร์บางท่านในเวลาต่อมาจึงได้จัดให้ไม้อยู่ในอีกวงศ์หนึ่งต่างหาก คือ Bambusaceae

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ศาสตราจารย์ ดร. เทียนฉาย กีระนันทน์
เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตกล่าวคำขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ไชแสง ศุขะวัตนะ ปาฐกผู้บรรยายเรื่อง “สวนไทย” ที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไป ณ บัดนี้ เรื่องราวที่เราได้ยินผ่านพ่นไปนั้นย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่า เป็นผลจากความรอบรู้เชี่ยวชาญ เปี่ยมด้วยความสามารถของปาฐกโดยแท้ ในนามของมหาวิทยาลัย พวกเราทั้งหลายขอขอบพระคุณปาฐกไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในลำดับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลเชิญใต้ฝ่าละอองพระบาท เสด็จพระราชดำเนินไปยังห้องรับรองชั้นบนหอประชุมนี้ เพื่อเสวยพระสุธารสที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม